

Nem optikai elven működő kvantum véletlenszám generátorok

Szilágyi Gábor

2021. december 13.

Bevezetés

A véletlen számokat számos területen használnak. Ide tartozik a kriptográfia, ezen belül például az Internet Of Things (IoT) eszközök közötti kommunikáció, a digitális aláírások, a digitális szolgáltatások felhasználóinak azonosítása, az egyszerhasználatos kulcsok (One-Time Pad) generálása, vagy a banki tranzakciók adminisztrációja. Bizonyos szimulációs eljárásoknál – elsősorban a Monte-Carlo módszernél – a szimulációs eredmények helyessége a felhasznált véletlen számok véletlenszerűségén nyugszik. Választások lebonyolításánál és szerencsejátékoknál is fontos a felhasznált véletlen számok kompromittálatlansága, itt elsősorban sorsolásra használják fel a véletlen számokat. Mesterséges intelligenciák evolúciójánál a túlélő példányok kiválasztása, tulajdonságaik összekeverése, valamint a mutációik is fontos, hogy teljesen véletlenszerűek legyenek. Neurális hálóknál az élek véletlenszerű súlyozása is véletlen számokat igényel. Végül, de nem utolsósorban a kriptovalutákat kezelő infrastruktúrákban is fontos szerepe van a véletlen számoknak.

A fenti felsorolás messze nem kimerítő, ebből is látszik, hogy a véletlen számok nagy hatással vannak a mai világ működésére. A felhasznált véletlen számok megjósolhatóságának súlyos következményei lehetnek, mert sok esetben teljesen meghiúsítják az őket felhasználó alkalmazások működését, ami nagy veszteségeket okozhat. Ilyen esetekre néhány példa a közelmúltból [1]:

- 2010-ben a Sony PlayStation 3 játékkonzol 77 millió felhasználójának adatait ellopták a támadók. A támadáshoz a cég ECDSA (Elliptic Curve Digital Signatura Algorithm) implementációjának hibáját használták ki, ami miatt ugyanazt a számot többször használta fel az algoritmus a felhasználók azonosításához [2].
- 2012-ban két kutatócsoport több olyan RSA titkosítási kulcsot hozott napvilágra, amiket addig aktívan használtak az interneten biztonságosnak hitt kulcsként, de feltörhetőek voltak amiatt, hogy nem megfelelő véletlenszám generátort használtak a kulcsok generálásakor [3].

- 2015-ben 18866 Bitcoinot loptak el a Bitstamp kriptovaluta tőzsdén, ami az ott forgalomban lévő kriptopénz 12%-át jelentette ekkor. A támadás kapcsán a véletlen számok hibás generálásának kihasználására utaló nyomok kerültek napvilágra [4].

A véletlenszerűség definiálása

Ugyan elég jól körül lehet írni a valódi véletlent és fel tudunk sorolni olyan tulajdonságokat, amik biztosan igazak egy véletlenszerűen előállított bitsorozatra, de a matematika mai eszköztárával nem sikerült általános, formális definíciót találni a valódi véletlenre.

A valódi véletlenszerűség eldöntéséhez a legjobb, amit tehetünk, az a különböző tesztek lefuttatása a vizsgált bitsorozaton. Ezek semmilyen véges hosszú bitsorozatra alkalmazva nem tudnak egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy az valóban véletlen-e, de a segítségükkel legalább azt el lehet dönteni, hogy a generálás módszere a vizsgált szempontokból mennyire áll közel az igazi véletlenhez.

Matematikailag nehezen kezelhető a tökéletes véletlenszerűség, de vannak olyan fizikai folyamatok, amelyek a tudomány mai állása szerint teljesen kiszámíthatatlanok, emiatt megfelelnek a tökéletes véletlenszerűségről alkotott elképzeléseknek. Az ilyen fizikai folyamatok a kvantumfizika területén keresendők, tehát kis méretskálán működnek, nagyságrendileg az egyedüli részecske (általában atom, elektron vagy foton) szintjén. Több ilyen folyamat is ismert, a rájuk épülő véletlenszám-generátorok kivitelezhetősége változó. Az említett fizikai folyamatok jó része optikai alapú, vagyis fotonok véletlenszerű viselkedésére épül, emiatt alapvetően két csoportba szokták osztani: optikai- és nem optikai folyamatokra. Ez a tanulmány az utóbbi csoportba tartozó folyamatokra építő véletlenszám generátorokkal foglalkozik.

A kvantum folyamatok kimenetele lehet teljesen kiszámíthatatlan, de ha egy ilyen folyamatot felhasználó véletlenszám generátort realizálunk, akkor az valamilyen mértékben „szennyezni” fogja a kvantum folyamatra vonatkozó mérési eredményeket valamilyen determinisztikus zajjal. Emiatt nyer értelmet a véletlenszám generátorok kimenetének osztályozása aszerint, hogy mennyire véletlenszerűek.

A véletlenszám generátorok minőségi osztályozására előre definiált tesztcsomagokat szokás használni, amelyek több szempontból ellenőrzik a generátor viselkedését. Egy egyszerűbb szempont az ismétlődő minták keresése a generált bitsorozatban. Két véletlenszám generátorok működésének ellenőrzésére használt tesztcsomag a NIST SP 800-22 NIST [5] és a SP 800-90B [6] (NIST – National Institute of Science and Technology).

Véletlenszám generátorok

Egy véletlenszám generátornak két paramétere kritikus, az egyik a számok megjósolhatatlanságának minősége, a másik a generálás bitsebessége.

Bizonyos alkalmazásoknál a két paraméter közül nagy bitsebesség sokkal fontosabb, ekkor megengedhető lehet olyan véletlenszám generátor használata, ami valójában determinisztikus módon hozza létre a kimeneti bitsorozatot, ezek a pszeudo-véletlen generátorok, amelyek gyakran (de nem feltétlenül) szoftveresen vannak implementálva. A pszeudo-véletlenszám generátorok hátránya, hogy a kimeneti bitsorozatuk különböző módokon előre kiszámítható lehet, emiatt nem felelnek meg a tökéletes véletlenszerűség kritériumainak.

Ahol a generált bitsorozat „minősége” fontos, ott olyan fizikai folyamatot érdemes alapul venni a bitek előállításához, ami valóban kiszámíthatatlan. Az ilyen folyamatok a klasszikus fizika helyett a kvantumfizika területén keresendők. A kvantum folyamatok használatának egyik előnye, hogy a véletlen számokkal szemben támasztott követelményeknek automatikusan megfelelnek. A kvantumszámítógépek fejlesztése az elmúlt években olyan szintre jutott, hogy a determinisztikus úton előállított véletlen bitsorozatokat már az a veszély fenyegeti, hogy még ha ugyan klasszikus számítógépekkel nem is, de kvantumszámítógépek segítségével megjósolhatóak lehetnek. Abban rejlik a kvantum véletlenszám generátorok másik előnye, hogy a segítségükkel előállított bitsorozatok elméletileg kvantumszámítógépek segítségével is megjósolhatatlanok.

Létezik a fent leírt végletek közötti kompromisszumos megoldás, ami abban áll, hogy egy relatíve lassú kvantum véletlenszám generátor (entrópiaforrás – entropy source) kimenetét egy determinisztikus algoritmusban kiindulási változóként (random seed) használjuk. A determinisztikus algoritmus a saját kimenetén egy a bemenetihez képest sokszoros hosszú bitsorozatot generál, de ez az új bitsorozat az algoritmus paraméterei és a kiindulási változó ismeretében teljesen reprodukálható. Ezért ezzel a megoldással nem minden esetben lehet kiváltani a teljesen kvantum generátort.

A fenti okok miatt egyre nő és egyre több alkalmazási területet érint a kvantum folyamatokon alapuló véletlenszám generátorok iránti igény.

Radioaktív bomlás alapú generátorok

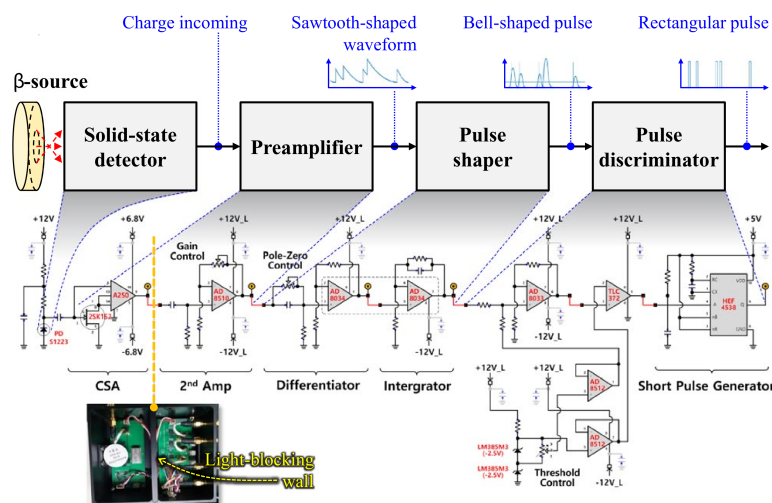
A radioaktív bomlási folyamatok instabil atommagokban játszódnak le, amik úgy veszítenek energiát a folyamat során, hogy valamilyen részecskét (részecskéket) bocsátanak ki és más összetételű atommaggá alakulnak közben. Ezeknek a bomlási folyamatoknak a bekövetkezési ideje az előre teljesen meghatározhatatlan és kívülről befolyásolhatatlan. Ezek a folyamatok a radioaktív izotóp felezési idejével (λ) jellemezhetőek, ami azt az időtartamot jelenti, ami alatt pontosan $1/2$ valószínűséggel következik be egy adott atommagban a bomlási folyamat. Ha makroszkopikus mennyiséget veszünk egy ilyen radioaktív izotópból, akkor abban az elbomlás nélkül megmaradt atomok száma exponenciálisan, gyakorlatilag folyamatosan csökken – találóan felezési időnként feleződik.

A radioaktív bomlások különböző kisugárzott részecskékkel járhatnak, a különböző bomlási folyamatok jellemzőek az egyes instabil izotópokra. A kibocsátott részecskék kö-

zött lehetnek neutrínók, pozitronok, valamint hélium atommagnál nehezebb atommagok is, de a gyakoribb kisugárzott részecsketípusok az alfa-, béta- és gamma-részecskék.

- Az alfa-részecske egy hélium atommag. Az alfa-sugárzás relatíve könnyen árnyékolható, erre egy papírlap is képes. A nagy roncsoló hatása miatt veszélyes az élőlényekre.
- A béta-részecske egy elektron. Megkülönböztetnek β^- és β^+ sugárzást, ezek elektron és pozitron (antielektron) sugárzást jelentenek sorrendben. A béta-sugárzás valamivel nehezebben árnyékolható, mint az alfa, de még mindig nem túl nehezen – például egy vékony alumíniumlemez is jó árnyékoló hatású.
- A gamma részecske egy nagyenergiájú foton, ami nehezen árnyékolható, de emellett nagy roncsoló hatású is, ezek kombinációja kifejezetten veszélyessé és nehezen kezelhetővé teszi. A gamma-sugárzás elleni árnyékolás körülményes, például egy vastag ólomréteg tud hatásos lenni ebben a tekintetben.

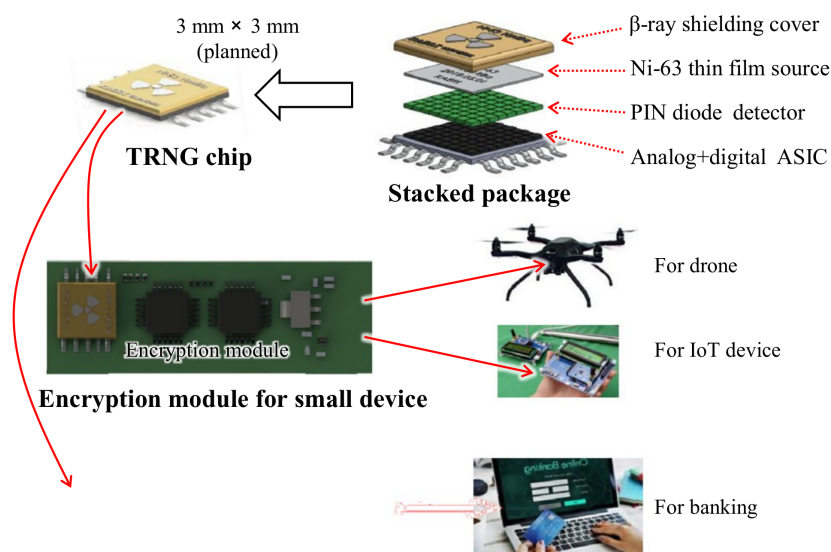
Radioaktív anyagok felhasználásával elsősorban olyan véletlenszám-generátor készíthető, ami az egymás után kisugárzott részecskék detekciója között eltelt idő alapján számolja ki a véletlen biteket. A mért időintervallumok nyers számértéke közel sem egyenletes eloszlású, ami ideális lenne a véletlen bitek generálásához. Egy jobban használható megközelítésben, a detekciók közötti időt nagyon pontosan megmérjük, majd a mért számérték legkisebb helyiértékű bitjeit használjuk véletlenszerűen generált bitekként. Ha a legkisebb helyiértékű biteken ábrázolható időtartam elég kicsi a detekciók között átlagosan eltelt időhöz képest, akkor ezekből a bitekből alkotott számok eloszlása már jó közelítéssel egyenletes.

A fent leírt elven működő véletlenszám generátort terveztek (és fejlesztenek) egy az *ETRI Journal* c. folyóiratban megjelent cikk szerzői [7]. Ez a véletlenszám generálási módszer önmagában nem újdonság, de a cikkben egy olyan megvalósításról van szó, ami a kvantum véletlenszám generálás legtöbb hátulütőjét ki tudja küszöbölni.

A cikkben leírt megvalósítás az IoT alkalmazásokat célozza, amik a különböző titkosítási protokollokhoz használnának véletlen számokat, de itt fontos a kis méret, az alacsony fogyasztás és a felhasználó egészségére jelentett veszély mértéke is. A tervezett generátor tisztán béta-sugárzó nikkell-izotópot használ sugárzó forrásnak. Azért esett a választásuk erre az anyagra, mert a tisztán béta-sugárzás miatt az eszköz könnyen leárnyékolható, valamint viszonylag nagy sugárzásérték is egészségügyileg engedélyezett ennél a konkrét izotópnál, ami gyakori részecskedetekciókat, ezáltal nagy bitsebességet eredményez.

A cikkben a szerzők részletezik az eszköz különböző, személyreszabott igényekre való méretezésének lehetőségeit, valamint a detekciót végző áramkör felépítését és működését. A méretezéssel a fogyasztás, a fizikai kiterjedés és a bitsebesség közötti egyensúlyt lehet megtalálni különböző alkalmazások által támasztott igényeket is potenciálisan kielégítve ezzel.

A béta-részecskék detekciójához fordított előfeszítésű PIN diódákat használnak fel. Ezek a diódák minél nagyobb méretűek, annál több sugárzást lehet velük detektálni, de cserébe a méretükkel együtt megnő a rajtuk mérhető zaj is, ami a detekcióhoz szükséges minimális részecskeenergiát növeli. Emiatt a szerzők egy dióda-mátrixot használnak a nagyobb detekciós sebesség elérése érdekében.

Egy kibocsájtott részecske detektálásának valószínűségét érdemes minél nagyobb szintre hozni a kialakított struktúrával, mert a nagyobb detekciós valószínűség adott sugárzási intenzitás mellett gyakoribb detekciót és ezáltal nagyobb maximális bitsebességet jelent. A sugárzó anyag által kibocsájtott részecskék energiája nem pontosan meghatározott, de az adott sugárzó anyagra jellemző eloszlású. A részecskék egy része olyan kis energiájú, hogy a detektor PIN-diódájának zajszintjéből nem kivehető az általa keltett jel, emiatt ezek nem detektálhatóak. Ha egy béta-részecske nem a detektor felé sugárzódik ki, akkor eleve 0 a detekció esélye. Ezen kívül ha a sugárzó anyag tömbjének felszínétől távol keletkezik a részecske, akkor ebből a tömbből való kijutás alatt is energiát veszít, amivel könnyen a detekciós küszöb alá kerülhet az energiája. Ezeknek a hatásoknak a

kinimalizálására a sugárzó anyagot egy vékony lap formájában tartalmazza a generátor, aminek az egyik oldalát teljesen lefedve helyezkedik el közvetlenül alatta a detektor. Ezáltal a részecskék keletkezési helyének a sugárzó anyag felszínétől mért távolsága relatíve kicsi az össz térfogathoz viszonyítva, a lapos kialakítás miatt a kisugárzódás iránya miatti detekciósökkenés elvileg csak 50% körüli.

Összességében körülbelül a kibocsájtott béta-részecskék 3%-a detektálható a leírt elrendezéssel anélkül, hogy determinisztikus zaj által okozott hamis detekciók meghamisítsák a generált bitsorozatot. Ezáltal a sugárzás egészségügyi határértékeinek betartásával több Mbit/s bitsebesség érhető el a tervezett készülékkel.

Összegzésként elmondható, hogy egy ilyen termék megnövelhetné az IoT eszközök biztonságosságát, akár új típusú autentikációs megoldásokat tenne lehetővé.

Alagúteffektus alapú generátorok

Hivatkozások

- [1] Nature Scientific Reports – Quantum generators of random numbers
<https://www.nature.com/articles/s41598-021-95388-7>
- [2] fail0verflow. Console Hacking 2010, PS3 Epic Fail (2011)
https://events.ccc.de/congress/2010/Fahrplan/attachments/1780_27c3_console_hacking_2010.pdf
- [3] Lenstra, A. K., Hughes, J. P., Augier, M., Kleinjung, T. & Wachter, C. Ron was wrong, whit is right (2012)
<https://eprint.iacr.org/2012/064.pdf>
- [4] CNN. Did a Bitcoin Exchange Just Lose 12% of Its Bitcoins? Possible Bitstamp Hack Address Contains 18,866 Stolen BTC (2015)
<https://www.ccn.com/bitcoin-exchange-just-lose-12-bitcoins-possible-bitstamp-hack-address-contains-18866-stolen-btc/>
- [5] NIST – A Statistical Test Suite for Random and Pseudorandom Number Generators for Cryptographic Applications
<https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/Legacy/SP/nistspecialpublication800-22r1a.pdf>
- [6] NIST – Recommendation for the Entropy Sources Used for Random Bit Generation
<https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/SpecialPublications/NIST.SP.800-90B.pdf>

- [7] ETRI Journal – A lightweight true random number generator using beta radiation for IoT applications
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.4218/etrij.2020-0119>
- [8] Quantum random number generator based on quantum tunneling effect
https://www.researchgate.net/publication/320890839_Quantum_random_number_generator_based_on_quantum_tunneling_effect